

KS. ANDRZEJ KICIŃSKI

KIERUNKI ROZWOJU KATECHIZMÓW KATOLICKICH

Co to jest katechizm? Pius XI nazwał katechizm „królem książek”¹. Pius XII podawał, że „Katechizm jest księgą mądrości, sztuką dobrego życia, pokojem duszy, bezpieczeństwem w doświadczeniach. Katechizm uczy nas, jak podobać się Bogu”². Jan Paweł II w Konstytucji Apostolskiej *Fidei depositum* podkreślał, że katechizm to „norma nauczania wiary, jak również pożyteczne i właściwe narzędzie służące komunii eklezjalnej”³. Benedykt XVI we wprowadzeniu do najnowszego katechizmu dla młodych twierdzi, że katechizm to „książka, która podaje w co wierzy dzisiaj Kościół katolicki i jak można wierzyć, kierując się rozumem”⁴. Wolfgang Langner definiuje katechizm jako szczególny rodzaj książki wiary⁵.

Konieczność powstawania katechizmów podkreślał papież Paweł VI, który w Adhortacji *Evangelii nuntiandi* nauczał, że Kościół ma obowiązek zachować orędzie w jego nieskażonej czystości, integralne i nienaruszone, ale także prezentować je ludziom naszych czasów w sposób możliwie jasny i przekonujący (zob. EN 3). Kierunki rozwoju katechizmów katolickich są ściśle związane z historią Kościoła. Można pokusić się o twierdzenie, że szkice katechizmów

Ks. dr hab. ANDRZEJ KICIŃSKI, prof. KUL – kierownik Katedry Katechetyki Szczegółowej KUL; adres do korespondencji – e-mail: kicinski@kul.pl

¹ Cyt. za: M. N a p i e r a l s k i. *O nowym Katechizmie. Wprowadzenie w lekturę Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Poznań: Pallottinum 1994 s. 9.

² Tamże.

³ Konstytucja Apostolska *Fidei depositum*. 11 października 1992. W: *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań: Pallottinum 1994 s. 8.

⁴ *Wstęp*. W: *YOUCAT Polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2011 s. 7.

⁵ *Katechizm (kryteria)*. W: *Słownik katechetyczny*. Red. J. Gevaert, K. Misiaszek. Warszawa: Wyd. Salezjańskie 2007 s. 470.

powstawały razem z pierwszymi pisanymi instrukcjami dotyczącymi procesu katechumenatu. Dzisiejszym językiem można powiedzieć, że już wtedy powstały zarysy rozdziałów tego, co później nazwiemy księgą wiary, która odpowiada na zasadnicze pytania: w co wierzymy – jak celebруем misteria chrześcijańskie – w jaki sposób mamy żyć w Chrystusie – jak powinniśmy się modlić? Później były okresy, kiedy katechizmy ukazywały się prawie jeden po drugim, i kiedy wydawało się, że nastąpił ich zmierzch, po ukazaniu się *Katechizmu Kościoła Katolickiego* nastąpił ich renesans. Z pewnością jednak kierunki rozwoju katechizmu wyznaczały cele jego powstania, struktura, treść czy forma⁶. Przy czym trzeba podkreślić, że przed ukazaniem się KKK bywało tak, że nie tylko poszczególne kraje miały swoje różnorodne katechizmy, lecz nawet sąsiednie diecezje posługiwały się różnymi tekstami, które kształtowały oblicze katechezy. Aktualnie, analizując dorobek współczesnej katechetyki, można zauważyć, że KKK stał się stałym punktem odniesienia dla nowych katechizmów. Ten artykuł jest próbą odpowiedzi na pytania: jakie były i jakie są katechizmy katolickie oraz w jakim kierunku się rozwijają?

1. POWSTANIE I ROZWÓJ KATECHIZMÓW KATOLICKICH

Termin „katechizm”⁷ pojawił się po raz pierwszy najprawdopodobniej we Francji w 1327 roku. Natomiast na określenie książki zawierającej syntetyczny i całościowy wykład nauki chrześcijańskiej użył go w roku 1357 arcybiskup Yorku John Thoresby w opublikowanej najpierw w języku łacińskim, a potem w języku angielskim, książce pt. *Lay Folk's Catechism*. Bez wątpienia do spopularyzowania tego terminu na oznaczenie książki przyczyniły się w znacznym stopniu katechizmy Lutera⁸.

1.1. MOTYWY POWSTAWANIA KATECHIZMÓW KATOLICKICH

Roman Murawski wymienia 5 podstawowych czynników, które miały fundamentalny wpływ na powstawanie katechizmów: wprowadzenie w całym Kościele

⁶ Zob. R. M u r a w s k i. *Historia katechezy*. W: *Historia katechezy i Katechetyka fundamentalna*. Red. J. Stala. Tarnów: Biblos 2003 s. 19-106; t e n ż e. *Geneza i rozwój katechizmu w Kościele katolickim*. W: *W co Kościół wierzy i z czego żyje. W 10 rocznicę opublikowania Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Red. T. Panuś. Kraków: PAT 2004 s. 153-171.

⁷ Etymologię i definicję katechizmów zob.: J. Z. S ł o w i Ń s k i. *Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku*. Lublin: Wyd. KUL 2005 s. 37-42.

⁸ Zob. P. B r a i d o. *Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi. Dal „tempo delle riforme” all’età degli imperialismi (1450-1870)*. Leumann (Torino): Elle Di Ci 1991 s. 39-56.

katechizacji dla dzieci i młodzieży; zauważalna nie tylko przez stronę katolicką ignorancja religijna chrześcijańskiego ludu; obrona wiary i związane z nią polemiki; poszerzenie i zwiększenie przez Sobór Trydencki uprawnień biskupów diecezjalnych; wynalezienie druku i jego rozwój⁹. Ostatnie badania dodają jeszcze inne czynniki powstawania katechizmów – emigrację wierzących oraz przede wszystkim konieczność opracowania nowego tekstu wzorcowego dla katechezy według odnowy całego życia Kościoła, którą zapoczątkował Sobór Watykański II¹⁰. Zostaną rozważone tylko cztery czynniki powstawania katechizmów. Inne są szeroko opisane przez wspomnianego autora.

1.1.1. *Wprowadzenie w całym Kościele katechizacji dla dzieci i młodzieży*

Podstawowym czynnikiem powstawania katechizmów katolickich było wprowadzenie w całym Kościele katechizacji dla dzieci i młodzieży. Poczynając od inicjatyw oddolnych, jak niedzielna i świąteczna katecheza parafialna pod nazwą Szkół Nauki Chrześcijańskiej, aż po decyzje Soboru Trydenckiego, które propagowały taką inicjatywę we wszystkich parafiach. Z pewnością było to spowodowane zauważalną, nie tylko przez stronę katolicką, ignorancją religijną chrześcijańskiego ludu oraz obroną wiary i związanymi z nią polemikami¹¹. Z pewnością trzeba w tym punkcie uwzględnić nauczanie religii katolickiej w szkołach publicznych. W początkowej fazie wprowadzenia nauczania religii autorzy podręczników wzorowali się na podręcznikach teologicznych. Natomiast później, do czasów współczesnych, odwołują się do katechizmów, przywołując ich wypowiedzi, a zwłaszcza definicje.

1.1.2. *Emigracja*

Jednym z czynników powstawania katechizmów katolickich była i jest emigracja. Wielu duszpasterzy podkreślało fenomen emigracji ludności i konieczność ujednoczenia propozycji wiary. Biskup Mantowy w liście z 29 sierpnia 1889 roku napisał: „ponieważ wielu opuszcza nie tylko miejscowości, gdzie się urodzili, lecz także diecezję i kraj – nie ma rzeczy konieczniejszej jak jeden katechizm” (tłum. wł.)¹². Wynalezienie druku i jego rozwój dawał możliwość przygotowania i szerokiej dystrybucji katechizmów. Wiele Pol-

⁹ M u r a w s k i. *Historia katechezy* s. 76-77.

¹⁰ B e n e d y k t XVI. List apostolski w formie „Motu proprio” *Porta fidei* ogłaszający Rok Wiary. Rzym 2011 nr 11. http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20111011_porta-fidei_pl.html [dostęp: 11.10.2011 r.]

¹¹ M u r a w s k i. *Historia katechezy* s. 78-80.

¹² Cyt. za: L. N o r d e r a. *Il catechismo di Pio X. Per una storia della catechesi in Italia (1896-1916)*. Roma: LAS 1988 s. 472.

skich Misji Katolickich w świecie wydawało i wydaje różne katechizmy dostosowane do konkretnych potrzeb życia emigracyjnego¹³.

1.1.3. *Poszerzenie i zwiększenie uprawnień biskupów diecezjalnych*

Jednym z głównych czynników, które wpłynęły na powstawanie katechizmów katolickich, był fakt poszerzenia i zwiększenia przez Sobór Trydencki uprawnień biskupów diecezjalnych. Odtąd każdy biskup, świadomy swej powinności nauczania, wprowadzał do swej diecezji własne katechizmy lub poddawał przeróbkom katechizmy swego poprzednika. Najbardziej znanym przykładem energicznej działalności biskupiej we wprowadzaniu katechizmów do życia parafialnego był św. Karol Boromeusz¹⁴. W Polsce odnotowujemy wzrost katechizmów diecezjalnych, które powstają z inicjatywy biskupów diecezjalnych. Współcześnie wydano m.in. katechizmy: tarnowski¹⁵, płocki¹⁶ i siedlecki¹⁷.

1.1.4. *Odnowa katechezy po Soborze Watykańskim II*

Odnowa katechezy po Soborze Watykańskim II nie nastąpiła gwałtownie. Ruch odnowy katechezy czerpał z „odnowy myślenia, działania, obyczajów i siły moralnej, radości i nadziei, która była celem samego Soboru”¹⁸. Także *Katechizm Kościoła Katolickiego* ukazał się po dłuższym czasie refleksji.

¹³ Ks. Stanisław Budyn, rektor Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech, zwrócił się w 2004 roku do pracowników Specjalizacji Katechetyki KUL z prośbą o opracowanie katechizmu polsko-niemieckiego do I Komunii Świętej w związku ze zwiększającą się liczbą emigrantów z Polski. Po dwuletniej współpracy ukazał się *Katechizm i podręcznik metodyczny*. Zob. S. B u d y n, A. K i c i ń s k i, M. Z a j ą c. *Spotkanie z Jezusem. Begegnung mit Jesus. Katechizm polsko-niemiecki do I Komunii świętej. Vorbereitung zur I Heiligen Kommunion in der polnischen und deutschen Sprache*. Lublin–Hannover–Katowice: KUL–PMK w Niemczech–Drukarnia Archidiecezjalna w Katowicach 2006 (ss. 80 ISBN 10 83-60367-32-9; ISBN 13 978-83-60367-32-2). Z. B a r c i ń s k i, A. K i c i ń s k i, M. Z a j ą c. *Spotkanie z Jezusem. Begegnung mit Jesus. Podręcznik metodyczny dla katechetów i rodziców*. Lublin–Hannover–Katowice: KUL–PMK w Niemczech–Drukarnia Archidiecezjalna w Katowicach 2006 (ss. 91 ISBN 10 83-60367-31-0; ISBN 13 978-83-60367-31-5).

¹⁴ E. G e r m a i n. *Katechizm (instytucja)*. W: *Słownik katechetyczny* s. 469.

¹⁵ *W Duchu i prawdzie. Katechizm Kościoła Katolickiego w refleksji i życiu*. Red. Cz. Noworolnik, M. Zajęc. Tarnów: Biblos 1997. Katechizm powstał z inicjatywy śp. bpa J. Życińskiego, ówczesnego ordynariusza tarnowskiego.

¹⁶ *Katechizm płocki*. T. 1-4. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy 2008-2011. Katechizm powstał z inicjatywy bpa S. Wielgusa, ówczesnego ordynariusza płockiego. Moderatorem dzieła był bp R. Marcinkowski.

¹⁷ *Katechizm siedlecki*. Red. K. Baryga, D. Franków, A. Sobierajska, B. Wetoszka, N. Zborowska. Siedlce: Unitas 2010. Katechizm powstał z inicjatywy bpa Z. Kiernikowskiego, ordynariusza siedleckiego.

¹⁸ P a w e ł VI. *Przemówienie na zakończenie Soboru Powszechnego Watykańskiego II*. 8 grudnia 1965 r. AAS 58:1966 s. 7-8.

Motywy powstania tego dzieła było jednomyślne życzenie uczestników Nadzwyczajnego Zgromadzenia Synodu Biskupów w 1985 r., aby opracowany został katechizm zawierający zdrową naukę o charakterze biblijno-liturgicznym i dostosowany do życia dzisiejszych chrześcijan. Analogicznie do ukazania się *Kodeksu Prawa Kanonicznego* nie chodziło tylko o nowe uporządkowanie starych stwierdzeń, lecz o katechizm dostosowany do nowej mentalności i nowych potrzeb¹⁹. Nawet, jeśli przyjęto schemat odległego Katechizmu rzymskiego, to wykonano olbrzymi wysiłek, aby opracować „tekst wzorcowy dla katechezy odnowionej u żywych źródeł wiary”²⁰.

Odnowa katechezy – według katechetycznej zasady „wierności Bogu i człowiekowi” – przejawia się również w powstaniu Katechizmu Kościoła Katolickiego dla młodych YOUCAT²¹. W sytuacji głębokich zmian kulturowych ukazał się kolejny katechizm katolicki dostosowany w tym przypadku – językiem i formą – do mentalności ludzi młodych.

1.2. RODZAJE KATECHIZMÓW KATOLICKICH

Jakie są rodzaje katechizmów? Ze względu na zakres przedstawionych zagadnień rozróżnia się katechizm mały (krótkie wyliczenie najważniejszych prawd), średni i duży (poszerzenie zagadnień i komentarz); może być ujęty w formie klasycznej (pytania i odpowiedzi w języku ściśle teologicznym), dialogu lub szerokiej interpretacji (przystosowanych do możliwości percepcji adresatów)²².

1.2.1. *Katechizmy ogólnokościelne*

Rodzaj katechizmu zależy od jego adresatów. Jeśli jest adresowany do całego Kościoła jest to katechizm ogólnokościelny, który staje się zawsze doktrynalnym punktem odniesienia dla całego Kościoła (np. KKK). Spełnia on wtedy następujące wymagania, jakimi od strony treści są: ortodoksyjność i integralność doktryny, jej zasadność (odwołanie się do Biblii, Tradycji i Nauczycielskiego Urzędu Kościoła) oraz ścisłość definicji i określeń. Katechizm może mieć charakter dogmatyczny (wiara, sakramenty), moralny (dekalog, błogosławieństwa), ascetyczny (codzienne modlitwy), fundamentalny, niekiedy także apologetyczny.

¹⁹ Zob. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Wstęp s. 23.

²⁰ J a n P a w e ł II. Konstytucja *Fidei depositum* s. 6.

²¹ Zob. *YOUCAT* (wyd. pol.).

²² M. R u s i e c k i. *Katechizm*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 8. Lublin: TN KUL 2000 kol. 1038-1047.

1.2.2. *Katechizmy lokalne*

Innym rodzajem katechizmu jest katechizm o charakterze lokalnym. Przy stosowuje on przekaz orędzia chrześcijańskiego do wieku (dla dorosłych, dzieci, młodzieży), sytuacji życiowej i eklezjalnej (bierzmowanych, rodziny, dla osób z niepełnosprawnością intelektualną) oraz kultur (Ameryka Łacińska, Azja, Afryka); może mieć charakter diecezjalny, regionalny lub narodowy. Ważnym wymogiem wobec katechizmów lokalnych jest praktyczność wskazówek oraz pozytywna, przekonująca motywacja. Katechizmy lokalne są wciąż używane w katechezie sakramentalnej. Natomiast należy odnotować wydawanie katechizmów dla dorosłych w poszczególnych krajach Europy²³.

1.3. FUNKCJE KATECHIZMÓW KATOLICKICH

Katechizmy katolickie w różnym czasie pełniły wielorakie role i zadania. Za Wolfgangiem Langnerem można jednak sprowadzić je do czterech głównych funkcji²⁴.

1.3.1. *Wprowadzenie w tajemnice wiary*

Pierwsza funkcja katechizmu polega na przekazywaniu krótkiej informacji o treści wiary chrześcijańskiej dla osób, które jej nie znają. Mogą to być, jak w przypadku pierwotnego Kościoła, osoby pragnące przystąpić do wspólnoty w wierze (kandydaci do chrztu), albo też czytelnicy zainteresowani z innych powodów. Katechizm, jako pierwsza syntetyczna propozycja treści wiary (*fides quae*), cechuje się przedstawieniem głoszenia narracyjnego (biblijnego), sprowadzonego do jego zasadniczych pojęć, oraz możliwie jak najbardziej uporządkowaną i łatwą do zrozumienia strukturą poszczególnych twierdzeń. Klasyczna forma obydwu aspektów katechizmu przez długie wieki była zdeteterminowana Składem Apostolskim. Prawdziwym celem tak zbudowanego katechizmu było nie tylko zwyczajne przedstawienie i pouczenie (np. o „istocie chrześcijaństwa”), ale głoszenie – proklamowanie zbawienia Boga, który ze swoją miłością komunikuje samego siebie i nawołuje ludzi do wiary, zatem informacja w ujęciu misyjnym. Współczesne katechizmy już w swojej strukturze ukazują rozwój wiary, a także poruszają kwestie życia codziennego. Z każdą kartą katechizmu próbuje się nie tyle przedstawić jakąś teorię, ale doprowadzić do spotkania z Osobą, która żyje w Kościele.

²³ Zob. np. Deutschen Bischofskonferenz. *Katholischer Erwachsenenkatechismus. Leben aus dem Glauben*. Freiburg–Basel–Wien: Herder 1995; Conferenza Episcopale Italiana. *Catechismo degli adulti. La verità vi farà liberi*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana 1995.

²⁴ L a n g n e r. *Katechizm (kryteria)*. W: *Słownik katechetyczny* s. 470-472.

1.3.2. *Pouczenie w wierze*

Drugą funkcją katechizmu jest pouczenie w wierze. Katechizm jest po pierwsze treścią skierowaną na zewnątrz, ku osobom niewierzącym (jeszcze). Po drugie, katechizm spełnia swoją funkcję w obrębie wspólnoty wiary – zwraca się ku osobom (już) wierzącym, należącym do Kościoła. Odkąd chrzest dzieci jest normą, koniecznością stało się umacnianie w wierze osób już ochrzczonych, uwzględniając przedziały wiekowe oraz rozwój wiary zainicjowanej podczas chrztu. W tym celu zostały przygotowane różne książki należące do rodzaju katechizmowych – rozległość, wybór zagadnień, język, układ są określone w nawiązaniu do wieku i poziomu formacji, a także do różnych miejsc uczenia się. Katechizm może być fundamentem i pomocą do nauczania ustnego w rodzinie; może podawać punkty do nauczania doktryny i przepowiadania proboszcza (np. Katechizm rzymski); być podręcznikiem dydaktycznym dla nauczycieli i wychowawców (np. *Summa doctriae christiana* P. Kanizjusza); książką do czytania i studium osobistego (np. Katechizm holenderski); w końcu książką szkolną do katechezy i nauczania religii (np. *Katechizm religii chrześcijańsko-katolickiej* J. Deharbe'a); tekstem wzorcowym dla katechezy (*Katechizm Kościoła Katolickiego*) czy przewodnikiem duchowym dla młodych (*Youcat*).

1.3.3. *Reguła wiary*

Trzecią funkcją katechizmu jest wskazanie dyrektorium ortodoksji. Także i stare wyznania wiary przyjmowały taką funkcję. Jako dokumenty, często kończące sobory powszechne, z wyznawania wiary przekształciły się w dzieła sławiące zbawcze działanie Boga, w formie dziękczynienia i uwielbienia, przedstawiające określone sformułowania prawdziwej doktryny, wiążącej dla każdego chrześcijanina. W taki sposób położono kres poprzedniemu etapowi dyskusji nad poprawną interpretacją konkretnych treści Tradycji. Fakt, że katechizm w ścisłym rozumieniu tego słowa (jako książka do powszechnego nauczania wiary), zyskał na znaczeniu w okresie Reformacji, sprawił, że od samego początku stał się narzędziem określania granic różnych wyznań chrześcijańskich, jakie powstały na Zachodzie. W konsekwencji, w katechizmach różnych Kościołów zostały mocno wyakcentowane różne zagadnienia sporne pomiędzy wyznaniem; każde wyznanie przedstawiło je szeroko, uzasadniając znaczenie własnej interpretacji. Według Langnera doprowadziło to do zaniku koncentracji na treściach zasadniczych. Po Soborze Watykańskim II katechizmy ogólnokościelne zwracają uwagę na pełną syntezę wiary i odpowiedź na rzeczywistą potrzebę zarówno Kościoła powszechnego, jak i Kościołów partykularnych. *Katechizm Kościoła Katolickiego* stanowi trwały zapis wielu sposobów, w jakie Kościół medytował nad wiarą i rozwijał nauczanie, aby dać wiernym pewne reguły wiary.

1.3.4. Wyjaśnianie Tradycji

Czwartą funkcją katechizmu jest wyjaśnianie Tradycji. W miarę, jak katechizm nie ogranicza się do przedstawienia wewnętrznych związków między prawdami wiary a ich znaczeniem według *depositum fidei*, ale chce też iść dalej, podając myśli do realizowania wiary w życiu chrześcijańskim, podejmuje czwarta funkcja, jaką jest katechizm jako „książka życia wiary”. Stare katechizmy mniej wyraźnie pokazują konsekwencje religijne i moralne, jakie można wyciągnąć z poszczególnych treści doktryny i sformułować odpowiadające im wymagania dla praktyki życia. Poczynając od połowy XX wieku funkcja ukierunkowania życia chrześcijańskiego nabiera znacznego miejsca w katechizmach. Całkowicie nastawiony na ten cel jest *Katechizm holenderski dla dorosłych* (1966)²⁵. Współczesny rozwój katechizmów katolickich uwzględnia zmianę mentalności, która w obecnych czasach zawęża zakres tego, co racjonalnie pewne, do osiągnięć naukowych i technologicznych. Współczesne katechizmy są dowodem, że Kościół nigdy nie bał się ukazywać, że nie może być konfliktu między wiarą a prawdziwą nauką²⁶.

2. ROZWÓJ KATECHIZMÓW KATOLICKICH PO SOBORZE TRYDENCKIM

Po Soborze Trydenckim nastąpił gwałtowny rozwój katechizmów katolickich. Można prześledzić ten rozwój na przykładzie Katechizmu rzymskiego, katechizmów Piotra Kanizego oraz katechizmów Roberta Bellarmina²⁷.

2.1. CATECHISMUS EX DECRETO CONCILII TRIDENTINI AD PAROCHOS (1566)

Na skutek zaleceń Soboru Trydenckiego powstał Katechizm rzymski. Tekst katechizmu rzymskiego ukazał się drukiem pt. *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos* (1566).

2.1.1. Założenia Katechizmu rzymskiego

Katechizm rzymski zawierał wykład podstaw wiary katolickiej i życia chrześcijańskiego, stanowiący przez około 450 lat w Kościele katolickim jednolitą normę wiary, służący głównie formacji duchowieństwa (w semina-

²⁵ *Die nieuwe Katechismus. Geloofsverkundiging voor volwassenen*. Utrecht 1966. Zob. H. W r o ń s k a. *Holenderski katechizm*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 6. Lublin: TN KUL 1993 kol. 1148-1149.

²⁶ B e n e d y k t XVI. List apostolski *Porta fidei* nr 1.

²⁷ Zob. A. E t c h e g a r a y C r u z. *Storia della catechesi*. Roma: Ed. Paoline 1983 s. 216-230.

riach duchownych)²⁸. Właściwie został zastąpiony dopiero w roku 1992 *Katechizmem Kościoła Katolickiego*. Decyzję o napisaniu katechizmu dla dzieci i ludzi niewykształconych podjęto w I fazie Soboru Trydenckiego (1546). Założeniem było przygotowanie katechizmów w wersji łacińskiej i ludowej. Miały podać w sposób przystępny podstawowe prawdy wiary. Miały pomagać nauczycielom w pogłębianiu wiary uczniów, a proboszczom w przeprowadzaniu egzaminów. Planowano wydanie dwóch katechizmów: dużego – dla proboszczów i małego (streszczenia) – dla dzieci. Powstał jednak tylko duży.

2.1.2. *Struktura Katechizmu rzymskiego*

Katechizm rzymski zawierał 4 odrębne działy: wiara, życie sakramentalne, przykazania, modlitwa²⁹.

Katechizm rzymski wiarę traktuje całościowo jako akt, cnotę i depozyt, ukazuje jej konieczność do zbawienia, genezę, istotę, przymioty, skutki; w jej świetle obraz Boga przedstawia się wyraziście w jego istotnych przymiotach.

Życie sakramentalne omawia Katechizm rzymski najszerzej, ogniskując je głównie na chrzcie, pokucie i Eucharystii, ukazując jako dominujące pojęcie grzechu oraz środki oczyszczenia z niego i zabezpieczenia się przed nim. Pozytywna współpraca z łaską uwzględniona jest w niewielkim wymiarze, co wynikało ze słabej wiary w możliwość wytrwania w stanie łaski. Prowadziło to do stawiania wiernym wygórowanych warunków przyjmowania komunii św. i w konsekwencji odsunięcia ich od Eucharystii.

Przykazania upatruje Katechizm rzymski w prawie natury danym przez Stwórcę, potwierdzonym w Objawieniu (dekalog) i szczegółowo zinterpretowanym przez Jezusa Chrystusa w Kazaniu na górze, wskazującym na prawo miłości jako najwyższą normę moralną. Do prowadzenia życia moralnego wymagana jest synowska więź z Bogiem, przejawiająca się w miłości, posłuszeństwie i bojaźni Bożej. Więź ta kształtowana jest przez wiarę i życie sakramentalne.

Modlitwa ukazana jest w Katechizmie rzymskim jako skuteczna broń przed złem, jedyny ratunek w obliczu Boga. Potrzeba modlitwy, jej istota, rodzaje, stopnie oraz skutki stanowią w religijnym życiu fundament warunkujący jego zaistnienie i pogłębianie. Modlitwa ożywia cnoty teologiczne. Wśród modlitw

²⁸ Zob. B r a i d o. *Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi* s. 66-74. Zob. także G. B e l l i n g e r. *Die Catechismus Romanus und die Reformation. Die katechetische Antwort des Trienter Konzils auf die Haupt-Katechismen der Reformatoren*. Paderborn: Bonifacius Druckerei 1970.

²⁹ L. R e s i n e s. *Katechizm rzymski*. W: *Słownik katechetyczny* s. 483-484.

uprzywilejowane miejsce zajmuje, z racji wyjątkowej skuteczności, *Modlitwa Pańska*.

Co wynika z takiej struktury Katechizmu rzymskiego? Cztery części tego Katechizmu stanowią podstawę do kształtowania religijności. Wiara otwiera człowieka na Boga. Sakramenty z nim jednoczą. Życie moralne oznacza realizację woli Bożej na co dzień. Modlitwa jest wsłuchiowaniem się w głos Boga, pomocą do ożywiania wiary, życia sakramentalnego i moralnego. Religijność, kształtowana przez Katechizm rzymski, koncentruje się na praktykach pobożnych (sakramenty, modlitwa), zbyt słabo uwzględniając potrzebę postawy społecznej (eklezyjalnej), przejawiającej się w dawaniu świadectwa³⁰.

2.2. WKŁAD PIOTRA KANIZEGO W ROZWÓJ KATECHIZMÓW KATOLICKICH

Pośród wielu katechizmów szczególne znaczenie ze względu na zasięg oddziaływania miały katechizmy Piotra Kanizjusza (Kanizego). Najpierw powstał *Catechismus maior. Summa doctrinae* (1555) – nazwany powszechnie Wielkim Katechizmem. Z niego Kanizy zrobił dwa wyciągi: jeden dla dzieci Mały Katechizm – *Catechismus minimus* (1556) i drugi dla starszej młodzieży zwany Średnim Katechizmem *Parvus catechismus catholicorum* (1558). Tylko w XVI wieku wydawano je ponad 200 razy. Powstała także wersja ilustrowana (1589)³¹.

2.2.1. Układ katechizmów Kanizjusza

Piotr Kanizjusz podzielił swój katechizm na 2 części: *De sapientia christiana* – nauka o wierze i Apostolskim składzie wiary, o nadziei, Ojciec nasz i Zdrowaś Maryjo, miłości, przykazaniach Bożych i kościelnych, a także o sakramentach oraz *De iustitia christiana* – wyjaśnienia, na czym polegają dobre i złe czyny, omówienie cnót, darów i owoców Ducha Świętego oraz rad ewangelicznych; całość zamyka prezentacja czterech rzeczy ostatecznych: śmierci, sądu, nieba i piekła. Po włączeniu bogatej dokumentacji biblijno-patrystycznej (ok. 2000 przytoczeń z Pisma Świętego i ok. 1200 z ojców Kościoła), umieszczonej na marginesie dużego katechizmu Piotra Kanizjusza w formie przypisów do jego treści, powstał katechizm dla teologów.

2.2.2. Rozpowszechnienie katechizmów Kanizjusza

Czemu katechizmy Kanizjusza zawdzięczają szybkie rozpowszechnienie? Z pewnością nie tylko wpłynęła treść i układ, ale i forma. Były to książki życia chrześcijańskiego, a nie tylko podręczniki teologiczne zawierające definicje do

³⁰ M. R u s i e c k i. *Katechizm rzymski, katechizm trydencki, katechizm Piusa V*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 8. Lublin: TN KUL 2000 kol. 1052-1054.

³¹ Zob. B r a i d o. *Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi* s. 57-65.

wyuczenia się na pamięć. Autor wprowadzić ujmując treść za pomocą pytań i odpowiedzi, w formie powszechnie wówczas stosowanej, lecz unika definicji abstrakcyjnych i terminologii teologicznej. Język katechizmów jest konkretny, obrazowy, bardzo zbliżony do języka biblijnego. W wykładzie nauki wiary usiłuje przystosować się do sposobu myślenia dzieci i prostych ludzi. Unika także polemiki z protestantami. Dzięki temu pozytywnemu, rzeczowemu i spokojnemu wykładowi nauki wiary katechizmy Kanizjusza okazały się najskuteczniejszą bronią w walce z protestantyzmem, zwłaszcza w Niemczech³².

2.3. KATECHIZMY DOGMATYCZNO-APOLOGETYCZNE ROBERTA BELLARMINA

Najbardziej popularne w tym okresie stały się katechizmy Roberta Bellarmina: mały *Dottrina cristiana breve perchè si possa imparare a mente* (Rzym 1597; tłumaczenie na język łaciński M. Szyszkowski – *Compendium doctrinae christianae*. Kraków 1606; na język polski *Summariusz nauki chrześcijańskiej*. Kraków 1608) i większy *Dichiaratione più copiosa della dottrina cristiana* (Rzym 1598, Kraków 1775)³³.

2.3.1. Założenia Katechizmu „*Dottrina cristiana breve perchè si possa imparare a mente*” (1597)

Mały katechizm, który można przetłumaczyć jako *Krótki wykład nauki chrześcijańskiej do nauki na pamięć*, skupia się na dwóch kwestiach: konieczności przekazania nauki wiary oraz na możliwościach intelektualnych adresatów, którymi są dzieci oraz prości ludzie. Bellarmin dzieli treść na cztery części: Credo, modlitwa, przykazania, sakramenty. W ten sposób zmienił porządek Katechizmu rzymskiego i dodał ponadto kilka aspektów uzupełniających. Luis Resines podkreśla, że Bellarmin zachęca w nim nie tylko do uczenia się, ale także do praktykowania tego, czego się nauczono³⁴. Wskazówki moralne są rzadkie. Kładzie nacisk na integralność wiary, na konieczność działania oraz na widzialny charakter Kościoła. Jest to dzieło polemiczne i apologetyczne. Składa się z 95 pytań, które nauczyciel stawia uczniowi.

2.3.2. Założenia Katechizmu „*Dichiaratione più copiosa della dottrina cristiana*” (1598)

Drugie dzieło można przetłumaczyć jako *Najbardziej obfite wyjaśnienie*. Manuskrypt dodaje: Na użytek tych, którzy będą uczyć dzieci oraz ludzi prostych, ułożony w formie pytań i odpowiedzi. Adresatami są katecheci. Dzieło to

³² M u r a w s k i. *Historia katechezy*. W: *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna* s. 87.

³³ Zob. B r a i d o. *Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi* s. 82-86.

³⁴ L. R e s i n e s. *Bellarmin Robert*. W: *Słownik katechetyczny* s. 87.

odzwierciedla ten sam porządek, jaki był zawarty w pierwszym małym katechizmie. Bellarmin tłumaczy go w następujący sposób: Credo–wiara, modlitwa–nadzieja, przykazania–miłość, sakramenty–środki do uzyskania łaski. Dodane zostały dwa rozdziały wstępne. Natomiast ostatnie rozdziały (X-XXII) mówią o cnotach. Pytania są stawiane przez ucznia, a odpowiedzi udziela nauczyciel, który dodaje wyjaśnienia i przykłady. Wydaje się, że duży katechizm jest jeszcze bardziej polemiczny niż mały. Napisany był po to, aby kapłani z Kapui mieli do dyspozycji materiał pomocniczy do kazań³⁵.

Na czym polegała nowość tych katechizmów? Bellarmin stworzył nowy typ katechizmu, który odtąd będzie dominował w Kościele, aż po wiek XX. Można by go nazwać katechizmem dogmatyczno-apologetycznym. Pozbawiony jest elementu biblijnego, brakuje w nim odniesienia do Pisma Świętego jako głównego źródła wiary. Formuły katechizmowe są zwięzłe i łatwe do wyuczenia się na pamięć. Wynika to z panującego wówczas przekonania, że wiedzieć znaczy wierzyć. Stąd troska, aby dzieci i prości ludzie wyuczyli się prawd wiary i to w taki sposób, aby na dobre zapadły im w pamięć. Moment intelektualny wysuwa się więc w katechizmach Bellarmina zdecydowanie na pierwsze miejsce. Mocno wyakcentowany jest w nich także aspekt zewnętrzny nauki wiary. Stałą troską Bellarmina jest dążenie, aby w sposób racjonalny uzasadnić i wytłumaczyć prawdy wiary. Mimo że naukę wiary wyraża za pomocą terminów teologicznych i technicznych język, jakim się posługuje, jest charakterystyczny dla języka tokańskiego z epoki baroku – prosty, żywy, ciepły i bezpośredni, bogaty w porównania i obrazy.

2.4. KATECHIZMY NARODOWE (*CATÉCHISME À L'USAGE DES EGLISES DE L'EMPIRE FRANÇAIS* 1806)

W rozwój katechizmów katolickich wpisują się również katechizmy o charakterze narodowym. Po Soborze Trydenckim na szczególną analizę badawczą zasługuje Katechizm cesarski³⁶.

2.4.1. *Cel Katechizmu cesarskiego*

We Francji z inicjatywy cesarza ukazał się *Catéchisme à l'usage des Eglises de l'Empire français* (Paryż 1806). Bonaparte postanowił, że „we Francji będzie tylko jeden katechizm i tylko jedna liturgia” (nr 39). To odwołanie się do jedności, jaką zamierzał on mocno trzymać w swoich rękach, z pewnością sprzyjało jego zamiarom porządku i centralizacji. Katechizm miał nie tylko przekazywać treści religijne, ale także formować postawy czci i posłuszeństwa

³⁵ Tamże s. 86-87.

³⁶ Zob. *Aux origines du catéchisme en France*. Red. P. Colin. Tournai: Desclée 1989.

wobec cesarza. Napoleon zażądał dołączenia tekstu o obowiązkach chrześcijanina wobec cesarza dodanego do IV przykazania.

2.4.2. *Struktura Katechizmu cesarskiego*

Od kogo czerpał inspirację i co zmieniał Katechizm cesarski? W Katechizmie cesarskim ks. d'Astros, który go przygotowywał, zaczerpnął pytania i metody od Bossueta. Faktycznie jednak zmienił wszystko. Bossuet w swoich różnych katechizmach zachowywał przemyślaną kolejność: formacja do modlitwy, inicjacja do sakramentów, uporządkowanie w obszarze cnót wiary, nadziei i miłości, święta. Natomiast Katechizm cesarski podawał tylko jeden tekst, tylko jedną płaszczyznę i tylko jedno ujęcie dla wszystkich okresów rozwojowych: odsyłacz wskazuje pytania – jakich należy uczyć na lekcji dla takiej czy innej kategorii dzieci. Nauczanie było ułożone w trzech częściach: dogmat, moralność, kult. W centrum katechizmu znajduje się moralność: moralność przykazań. Postępowanie chrześcijanina już nie wzoruje się na prawdzie o działaniu Boga w Jezusie Chrystusie i w Kościele. Akcent zostaje przeniesiony na przestrzeganie przykazań. Historia święta i liturgia dla Bossueta przedstawiają dwa bieguny jednej katechezy, która miała za cel wprowadzenie w język Pisma Świętego i w Kościół. W Katechizmie cesarskim te dwa bieguny stały się zewnętrznymi dodatkami do całości. Za Elisabeth Germain można powiedzieć więc, że dwa podręczniki odpowiadają dwóm różnym koncepcjom katechezy i że druga koncepcja przeważa w katechizmach XIX wieku, nawet po zniknięciu w 1814 roku Katechizmu cesarskiego. Zatem w swej krótkiej historii katechizm ten wyznacza pewien rodzaj zwrotu³⁷.

3. ROZWÓJ KATECHIZMÓW KATOLICKICH W XX I XXI WIEKU

Wbrew niektórym opiniom, że era katechizmów już przeminęła, również w XX i XXI wieku powstawały i powstają katechizmy katolickie.

3.1. KATECHIZM PIUSA X *COMPENDIO DELLA DOTTRINA CRISTIANA* (1905)

Ubaldo Gianetto zwraca uwagę, że kiedy mówi się o Katechizmie Piusa X, zazwyczaj myśli się o katechizmie opublikowanym w 1912 r. Ten jednak został poprzedzony przez inny katechizm, wydany w 1905 r., który z kolei stanowił wynik rozpoczętej wiele lat wcześniej pracy ujednocniającej katechizmy³⁸.

³⁷ E. G e r m a i n. *Katechizm cesarski*. W: *Słownik katechetyczny* s. 473-474.

³⁸ U. G i a n e t t o. *Katechizm Piusa X*. W: *Słownik katechetyczny* s. 481.

3.1.1. Założenia Katechizmu Piusa X

Sobór Watykański I zaproponował ujednoczenie małego katechizmu w całym Kościele (odwołano się do katechizmu rzymskiego oraz do katechizmu Roberta Bellarmina) i powierzył Stolicy Apostolskiej jego opracowanie. Idea jednolitego katechizmu dla całego Kościoła dojrzała powoli, a jej ważnym etapem były katechizmy narodowe.

3.1.2. Przyjęcie Katechizmu Piusa X

Czy Katechizm Piusa X zyskał szerokie przyjęcie? Rozwój katechizmów katolickich na początku XX wieku najwyższy oddźwięk znalazł w katechizmie Piusa X *Compendio della dottrina cristiana* (Rzym 1905; przedrukowany i wydany w 1912), wydany najpierw dla diecezji rzymskiej z zamiarem upowszechnienia go zarówno we Włoszech, jak i w całym Kościele. Składa się z trzech części: 1) o wierze – wyznanie wiary; 2) o moralności – przykazania i 3) o łasce. Całość ujęta jest w 433 pytania i odpowiedzi. Mimo licznych przekładów – nie zyskał pełnego uznania i przyjęcia³⁹.

Jaka była relacja katechizmu do katechezy na początku XX wieku? Na początku XX wieku w dyskusji nad treścią katechezy zderzyły się 2 tendencje. Pierwsza podporządkowywała całą katechezę katechizmowi (W. Gadowski), co powodowało, że wchłaniał on naukę historii biblijnej, liturgii, teksty ojców Kościoła, hagiografię, zachowując swoją strukturę. Druga tendencja ograniczała treść katechizmu do minimum i przydzielała mu jedynie miejsce na końcu katechezy, jako jej streszczenie. Prawdę katechizmową wyprowadzano z materiału pogładowego przez indukcję. Była to tendencja zgodna z psychologiczną zasadą, że najtrwalej przyjmowana i zapamiętywana jest prawda podawana w kontekście życiowym, gdyż zaciekawia, porusza uczucia oraz pobudza wolę do działania (Z. Bielawski). Znalazła ona wyraz w *Małym katechizmie rzymskokatolickim* (Lwów 1927), który ukazuje prawdy wiary w formie prostych, przystępnych opowiadań, a pytania katechizmowe (zaledwie 46) pojawiają się jako ich podsumowanie. Nawet podstawowe modlitwy *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Maryjo* opatrzone są prostą interpretacją (parafrazą); dzięki temu katechizm zmienia ujęcie z przedmiotowego na zdecydowanie podmiotowe.

3.2. KATECHIZM HOLENDERSKI (1966)

Katechizm holenderski prezentuje nowy typ katechezy odpowiadającej egzystencjalnemu sposobowi myślenia współczesnego człowieka⁴⁰.

³⁹ Tamże s. 481-482.

⁴⁰ W r o ń s k a. *Holenderski katechizm* kol. 1148-1149.

3.2.1. Założenia Katechizmu holenderskiego

W 1966 roku na polecenie holenderskiego episkopatu został wydany *Katechizm holenderski dla dorosłych*. Autorami katechizmu są P. Schoonenberg i E. Schillebeeckx. Redakcyjne prace końcowe wykonał G. van Hemert. Mimo wielu przychylnych opinii pojawiły się petycje o zakaz dalszego rozpowszechniania katechizmu. Wysuwano pod jego adresem zarzuty braku całościowego ujęcia treści wiary i obiektywnego jej przedstawienia. Stolica Apostolska podkreśliła duże wartości katechizmu holenderskiego, wskazując jednocześnie na potrzebę pełniejszego wyjaśnienia i uzupełnienia treści w następujących kwestiach: stworzenie aniołów i duszy ludzkiej, grzechu pierworodnego, dziewiczego poczęcia Jezusa, ofiary krzyżowej, Eucharystii, nieomylności Kościoła, kapłaństwa powszechnego i hierarchicznego, niektórych innych zagadnień dogmatycznych i moralnych. Uwzględniając istotne wskazania ogłoszono specjalny załącznik do katechizmu.

3.2.2. Treść Katechizmu holenderskiego

Treścią Katechizmu holenderskiego jest historia zbawienia całej ludzkości i poszczególnego człowieka dokonana przez Jezusa Chrystusa. Część I „Życie: tajemnica”. Punktem wyjścia Katechizmu holenderskiego jest człowiek, stawiający sobie pytania odnośnie do tajemnicy swego istnienia i życia. Człowiek przyjmuje różne hipotezy, lecz ciągle szuka pełnej odpowiedzi. Stąd Katechizm holenderski prowadzi człowieka do Biblii, w której może on odnaleźć sens swego życia. Część II „Droga ku Chrystusowi”. Ukazano tu tzw. drogę narodów, czyli różne religie i światopoglądy (od religii prymitywnych, przez humanizm i marksizm, po m.in. hinduizm, buddyzm i wiarę Izraela), przez które człowiek pragnie dojść do Boga. Wśród nich główne miejsce zajmuje „droga Izraela”, będąca historią Boga wychodzącego na spotkanie poszukiwaniom człowieka. Część III „Syn Człowieczy”. Ukazano tu życie, mękę i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa oraz zesłanie przez niego Ducha Świętego. Część IV „Droga Chrystusa” jest przedstawieniem drogi, którą przemierza jego Kościół. Część V „Ku ostatecznemu celowi” mówi o śmierci i zmartwychwstaniu człowieka. Nowość ujęcia polega na tym, że nauka o Bogu, która w tradycyjnych katechizmach była punktem wyjścia, tutaj stała się punktem dojścia⁴¹.

⁴¹ G. B i t t e r. *Der Holländische Katechismus – nach fast vierzig Jahren wiedergelesen*. „Lebendige Katechese” 25:2003 nr 2 s. 101-106.

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO (1992)

Kiedy wydawało się że rozwój katechizmów katolickich dobiegł końca, u schyłku XX wieku ukazał się *Katechizm Kościoła Katolickiego*⁴².

3.3.1. Cel Katechizmu

Jan Paweł II 11 października 1992 r. powierzył wiernym całego świata *Katechizm Kościoła Katolickiego*, prezentując go jako „punkt odniesienia” dla katechezy odnowionej u żywych źródeł wiary⁴³. W ten sposób w 30 lat od otwarcia Soboru Watykańskiego II (1962-1965) spełniło się życzenie biskupów, wyrażone podczas Nadzwyczajnego Zgromadzenia Synodu Biskupów w roku 1985, aby opracować katechizm całej nauki katolickiej w dziedzinie wiary i moralności. Pięć lat później, 15 sierpnia 1997 r., promulgując l'editio typica *Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Jan Paweł II potwierdził główny cel dzieła, jakim jest przedstawienie całkowitej i integralnej nauki katolickiej, która pozwoli poznać wszystkim to, co Kościół wyznaje, celebryje, czym żyje i jak się modli w codziennym życiu. Benedykt XVI w całym swoim dotychczasowym nauczaniu ukazuje *Katechizm Kościoła Katolickiego* jako jeden z najważniejszych owoców Soboru Watykańskiego II, który wyznacza kierunek nauczania prawd wiary.

⁴² Zob. A. K i c i ń s k i. *Katechizm Kościoła Katolickiego*. W: *Słownik katechetyczny* s. 478-481; G. B i a n c a r d i. *Il Catechismo della Chiesa Cattolica nel dibattito pastorale-catechetico*. „Salesianum” 56:1994 nr 1 s. 31-42; *Il Catechismo della Chiesa Cattolica*. Red. C. Bissoli. Roma: LAS 1993; A. C a n i z a r e s. *O nowym Katechizmie Kościoła Katolickiego*. „Communio” 82:1994 nr 4 s. 36-60; L. C h i a r i n e l l i, G. B i a n c a r d i, C. B i s s o l i, G. C a v i g l i a, N. C o n t e, P. D a m u, G. G a t t i, U. G i a n e t t o, L. G u g l i e l m o n i. *Guida al „Catechismo della Chiesa Cattolica”. Orientamenti per la conoscenza e l'utilizzazione*. Leumann (Torino): Elle Di Ci 1993; L. A. G a l l o. *La Chiesa particolare nel CCC*. „Salesianum” 56:1994 nr 2 s. 209-224; U. G i a n e t t o. *Storia della redazione del Catechismo della Chiesa Cattolica*. „Salesianum” 56:1994 nr 1 s. 3-30; P. G i a n o l a. *CCC e pedagogia cristiana*. „Salesianum” 56:1994 nr 4 s. 675-692; A. I z q u i e r d o. *Catechismo della Chiesa Cattolica*. Milano: San Paolo 1995; Komisja Katechetyczna Episkopatu Polski. *Z rozważań nad Katechizmem*. Warszawa 1995; A. M a g g i o l i n i. *Adresaci katechizmu*. „Communio” 82:1994 nr 4 s. 71-84; H. M o l l. *Katechizm Kościoła Katolickiego jako narzędzie nowej ewangelizacji*. „Communio” 82:1994 nr 4 s. 19-35; M. M o n t a n i. *CCC e inculturazione*. „Salesianum” 56:1994 nr 3 s. 439-454; R. M u r a w s k i. *Katechizm a katechizacja w Polsce*. „Ateneum Kapłańskie” 87:1995 nr 1 s. 23-32; J. R a t z i n g e r. *Katechizm Kościoła Katolickiego a optymizm zbawionych*. „Communio” 82:1994 nr 4 s. 3-18; J. R a t z i n g e r, Ch. S c h ö n b o r n. *Kleine Hinführung zum Catechismus der katholischen Kirche*. Neue Stadt 1993.

⁴³ Zob. Konstytucja apostolska *Fidei depositum*.

3.3.2. Adresaci Katechizmu

Kim są adresaci KKK? Katechizm jest skierowany przede wszystkim do biskupów, jako tych, którzy mają pieczę nad jednością całej struktury katechezy. Za ich pośrednictwem ma on, z jednej strony, stać się księgą wewnętrzną jedności wiary i orędzia, a z drugiej strony ma gwarantować właściwe przekazywanie wspólnej doktryny⁴⁴. Jest skierowany również do wszystkich wiernych, którzy pragną głębiej poznać niewyczerpane bogactwa zbawienia. Ma też wspierać dążenia ekumeniczne, przedstawiając poprawnie treść nauki katolickiej i ukazując jej harmonijną spójność.

Wreszcie KKK adresowany jest do każdego, kto pragnie poznać wiarę Kościoła katolickiego. W tym kierunku idą starania Stolicy Apostolskiej, która zachęca poszczególne episkopaty, aby nie tylko wznowić publikacje dokumentów Soboru Watykańskiego II, *Katechizmu Kościoła Katolickiego* i jego *Kompendium*, lecz także wydać je w taniej formie kieszonkowej. Zachęca również do troski o ich szersze rozpowszechnianie za pomocą narzędzi elektronicznych i nowoczesnych technologii⁴⁵.

3.3.3. Struktura Katechizmu

Jaka jest struktura KKK? Katechizm sięgnął do schematu Katechizmu rzymskiego, dzieląc materiał na cztery wielkie części: w co Kościół wierzy, co celebryje, czym żyje i jak się modli? 39% całego tekstu dotyczy *Credo*, 23% liturgii i sakramentów, 27% zagadnień moralnych i 11% modlitwy. Materiał podzielony jest na 2865 punktów, 3374 przypisów, ponad 3000 cytatów biblijnych, blisko 1000 cytatów z dokumentów Soboru Watykańskiego II i niezwykle liczne cytaty patrystyczne. Zasadą jednoczącą Katechizmu jest pojęcie Królestwa Bożego.

3.4. KOMPENDIUM KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO (2005)

We współczesne kierunki rozwoju katechizmów katolickich wpisuje się *Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Z okazji dziesiątej rocznicy ogłoszenia *Katechizmu Kościoła Katolickiego* i piątej *Dyrektorium ogólnego o katechizacji* odbył się w Rzymie w dniach 8-11 października 2002 r. Mię-

⁴⁴ Kard. J. Ratzinger stwierdził: „nowy katechizm z punktu widzenia jego struktury prawnej podaje dobry przykład interakcji między prymatem a kolegialnością, odpowiadającej duchowi i literze Soboru. Papież nie przemawia ponad głowami biskupów. On raczej zaprasza swoich braci w episkopacie, aby wspólnie wyzwolić dźwięki przedziwnej symfonii wiary”. *Katechizm Kościoła Katolickiego a optymizm zbawionych*. „Communio” 82:1994 nr 4 s. 12-13.

⁴⁵ Kongregacja Nauki Wiary. *Nota zawierająca wskazania duszpasterskie na Rok Wiary*. Watykan 6 stycznia 2012 r. W: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20120106_nota-anno-fede_pl.html [dostęp: 10.01.2012 r.].

dzynarodowy Kongres Katechetyczny. Uczestnicy Kongresu zwrócili się z prośbą do Jana Pawła II o opracowanie *Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Dla podkreślenia dużego znaczenia Katechizmu i odpowiedzi na prośbę powstała podczas Międzynarodowego Kongresu Katechetycznego, Jan Paweł II w roku 2003 ustanowił Specjalną Komisję, pod przewodnictwem kard. Josepha Ratzingera – ówczesnego Prefekta Kongregacji Wiary, aby opracowała ona *Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*, zawierające syntezę tych samych treści wiary⁴⁶. Po dwóch latach został opracowany „projekt Kompendium”, który został przesłany do konsultacji kardynałom i przewodniczącym Konferencji Episkopatów. Projekt, w całości, został pozytywnie przyjęty w absolutnej większości tych, którzy odpowiedzieli. Komisja, uwzględniając uwagi, przygotowała tekst ostateczny⁴⁷.

3.4.1. *Cel Kompendium KKK*

Kompendium jest syntezą *Katechizmu Kościoła Katolickiego* z 1992 r. Zawiera ono syntezę wyznania wiary Kościoła i w myśl Jana Pawła II stanowi pewnego rodzaju *vademecum*, które pozwala wierzącym i niewierzącym na ogólne poznanie całościowego przesłania wiary Kościoła katolickiego. Kompendium w sposób wierny odzwierciedla strukturę, treść i język KKK i poprzez tę syntezę pragnie stać się pomocą, a zarazem impulsem w pełnym i głębokim poznaniu wiary katolickiej. Między Kompendium a KKK istnieje ścisły związek, jednak posiada ono inną charakterystykę i jest nową formą Katechizmu.

Jaki jest cel wydania Kompendium KKK? Benedykt XVI, powierzając Kompendium całemu Kościołowi wyraził życzenie, aby stało się ono narzędziem odnowionej ewangelizacji i katechezy w trzecim millennium, które mają charakteryzować każdą wspólnotę chrześcijańską i każdego wierzącego, niezależnie od wieku i pochodzenia.

Kompendium zawiera 598 pytań i odpowiedzi, 15 obrazów (w tym 1 tryptyk), 24 modlitwy, 12 formuł doktryny katolickiej i indeks tematyczny, który odsyła do pytań⁴⁸.

3.4.2. *Dialogiczny charakter Kompendium KKK*

Główną charakterystyką Kompendium jest jego ścisły związek z KKK. Należy podkreślić, że Kompendium nie można oddzielać od Katechizmu, tym

⁴⁶ Zob. J a n P a w e ł I I. *List Ojca Świętego do kardynała Josepha Ratzingera Prefekta Kongregacji Nauki Wiary*. Watykan 2003.

⁴⁷ B e n e d y k t X V I. *Motu proprio zatwierdzające i ogłaszające Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Watykan 2005.

⁴⁸ Zob. A. K i c i ń s k i. *Kompendium nową formą Katechizmu Kościoła Katolickiego*. „Roczniki Teologiczne” 53:2006 nr 6 s. 99-112; t e n ż e. *Dialog Mistrza z uczniami. Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*. „Katecheta” 49:2005 nr 10 s. 16-22.

bardziej, że intencją autorów nie jest zastąpienie go, co można zauważyć zarówno w strukturze dzieła, w treści, jak i w dokładnych odnośnikach do numerów KKK. Kompendium pragnie stać się impulsem do odnowionego zainteresowania KKK, który ze swoją mądrością i duchowością pozostaje tekstem fundamentalnym współczesnej katechezy Kościoła.

Jakie jest założenie powrotu do formy dialogicznej Kompendium KKK? Drugą charakterystyką Kompendium jest jego forma dialogiczna, która przywołuje antyczną formę katechetyczną, składającą się z pytań i odpowiedzi. Chodzi o propozycję idealnego dialogu pomiędzy mistrzem i uczniem, podczas którego poprzez pytania uczeń jest zaproszony do odkrywania wciąż nowych aspektów prawd wiary⁴⁹. Rodzaj dialogiczny przyczynia się do znacznego skrócenia tekstu, pozwalając zaprezentowanie tylko istoty treści. Powinno to ułatwić zrozumienie i przyswojenie sobie tekstu na pamięć⁵⁰.

3.4.3. *Obrazy Kompendium KKK*

Trzecią charakterystyką Kompendium jest obecność wybranych obrazów w poszczególnych jego częściach. Pochodzą one z bogactwa ikonografii chrześcijańskiej. Nie chodziło tutaj o prostą estetykę książki. Z dawnej tradycji wiemy, że także obrazy stanowią formę przepowiadania ewangelicznego. Artyści każdego czasu „podarowali”⁵¹ wiernym wiele obrazów do kontemplacji i adoracji tajemnicy zbawienia wyrażonej w pięknie. To jest znak, że w epoce obrazu religijne obrazy mogą skutecznie wyrazić i przekazać orędzie ewangeliczne o wiele bardziej niż samo słowo.

*

Wydane przez Kongregację Nauki Wiary wskazania duszpasterskie związane z zaplanowanym Rokiem Wiary (11 X 2012 – 24 XI 2013) ukazują, że katechizmy katolickie wciąż zajmują ważne miejsce w systematycznym poznawaniu treści wiary. Kardynał William Levada, prefekt wspomnianej Kongregacji, planuje wiele inicjatyw zarówno na płaszczyźnie Kościoła powszechnego, jak i w wymiarze Konferencji biskupów oraz poszczególnych diecezji

⁴⁹ Por. U. G i a n e t t o. *Memorizzazione*. W: *Dizionario di Catechetica*. Red. J. Gevaert. Leumann (Torino): Elle Di Ci 1987 s. 416.

⁵⁰ Zob. J a n P a w e ł II. Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach *Catechesi tradendae*. Watykan 1978 nr 55.

⁵¹ Por. J a n P a w e ł II. *List do artystów*. Do tych, którzy z pasją i poświęceniem poszukują nowych „epifanii” piękna, aby podarować je światu w twórczości artystycznej. Watykan 1999 nr 6.

związanych z oceną recepcji Soboru Watykańskiego II i *Katechizmu Kościoła Katolickiego*.

Odpowiedzi na pytanie, dlaczego wciąż powstają katechizmy katolickie i w jakim kierunku się rozwijają, udzielił poniekąd Benedykt XVI we wstępie do najnowszego Katechizmu. Ojciec Święty diagnozuje tam współczesną kondycję człowieka, który żyjąc w sytuacji głębokich zmian kulturowych nie wie dobrze „w co właściwie wierzą chrześcijanie, czego naucza Kościół i czy on w ogóle może o czymkolwiek nauczać oraz jak to wszystko pasuje do całkowicie zmieniającej się kultury. Czy chrześcijaństwo jako takie nie zdezaktualizowało się? Czy człowiek rozsądny może być dzisiaj jeszcze wierzącym? Były to pytania, które stawiali sobie także dobrzy chrześcijanie. Papież Jan Paweł II podjął wówczas śmiałą decyzję. Postanowił, że wszyscy biskupi z całego świata mają napisać książkę, w której udziela odpowiedzi na te pytania. Mnie powierzył zadanie koordynowania pracy biskupów i postaranie się o to, aby z inicjatywy poszczególnych biskupów powstała książka – prawdziwa książka, a nie zbiór rozmaitych tekstów. Ta książka miała wprawdzie nosić staromodny tytuł *Katechizm Kościoła Katolickiego*, miała jednak być czymś fascynującym i zupełnie nowym. Miała ukazać, w co wierzy dzisiaj Kościół katolicki i jak można wierzyć, kierując się rozumem. To zadanie mnie przeraziło”⁵². Rzadko można spotkać takie wyznanie w publikowanych dokumentach papieskich. Niemniej w nauczaniu Benedykta XVI odnajdujemy również głębokie przekonanie o konieczności tworzenia współczesnych katechizmów: „Niektórzy mówią mi: «Dzisiejszej młodzieży to nie zainteresuje». Nie zgadzam się z tym i jestem pewny, że mam rację. Współcześni młodzi ludzie nie są tak powierzchowni, jak się im imputuje. Chcą wiedzieć, o co w życiu tak naprawdę chodzi. Kryminał trzyma w napięciu, ponieważ wciąż nas w perypetie ludzi, które mogłyby być także naszymi. Ta książka trzyma w napięciu, ponieważ mówi o naszym własnym losie i dlatego głęboko dotyka każdego z nas”⁵³.

Staromodny tytuł „katechizm”, ale wciąż cenna i niezbędna pomoc w systematycznym poznawaniu treści wiary. Różne były na przestrzeni wieków kierunki rozwoju małych i wielkich katechizmów katolickich. Często podkreślały inicjację do wiary, pouczenie w wierze, regułę wiary i wyjaśnienie Tradycji. Zawsze w zależności od kontekstu epoki posiadały różny charakter: od katechizmów dogmatyczno-apologetycznych do propozycji katechizmów o charakterze „punktu odniesienia” dla katechezy, aby stale się ona odnawiała u żywych źródeł wiary. Pomimo ciągłości zagwarantowanej podziałem formuł

⁵² B e n e d y k t XVI. *Wstęp*. W: *YOUCAT* (wyd. pol.) s. 7.

⁵³ Tamże s. 9.

wiary, struktura katechizmu znacznie i niejednokrotnie zmieniała się w ciągu dziejów. Każdy układ katechizmu ukazuje też oblicze czasów, w jakich powstawał: cechy rozumienia wiary Kościoła w określonym rejonie i punkty ciężkości refleksji teologicznej, jakie w danej chwili dominowały. Niekiedy szkodliwy był przede wszystkim wymiar teologiczny: w pewnych momentach katechizm stawał się kompendium dogmatycznym, z językiem bardzo odległym od świata i od życia, z trudną, zapożyczoną od teologii, terminologią. Wiara została zredukowana do doktryny, którą należało przyjmować za prawdziwą. Została zredukowana do mniejszej czy większej liczby pytań i odpowiedzi, które należało znać na pamięć. Czasami pomimo odwoływania się w strukturze do sprawdzonych katechizmów zostały one przeładowane dodatkami i drugorzędnymi szczegółami⁵⁴. Obecnie Benedykt XVI zachęca nas, abyśmy na katechizm patrzyli jako na „bogactwo nauczania, które Kościół przyjął, zachował i przedstawiał na przestrzeni dwóch tysiącleci swej historii. Od Pisma Świętego po ojców Kościoła, od mistrzów teologii po świętych, którzy żyli na przestrzeni wieków. Katechizm stanowi trwały zapis wielu sposobów, w jakie Kościół medytował nad wiarą i rozwijał nauczanie, aby dać wiernym pewność w ich życiu wiary”⁵⁵.

Rozwój katechizmów katolickich idzie w kierunku wiernego i organicznego przedstawienia nauczania Pisma św., żywej Tradycji w Kościele i autentycznego Magisterium, podobnie jak dziedzictwa duchowego Ojców, świętych Kościoła, by pozwalały lepiej poznać tajemnicę chrześcijańską i ożywić wiarę Ludu Bożego. Współczesne katechizmy katolickie, czerpiąc z dorobku poprzednich epok, mają na uwadze wyjaśnienie doktryny, którą Duch Święty w ciągu wieków powierzył Kościołowi. Poprzez ukazywanie się wciąż nowych katechizmów można zauważyć troskę Kościoła w oświeclaniu światłem wiary nowych sytuacji i problemów, które w przeszłości nie były jeszcze stawiane. Z pewnością dalej będą się rozwijać katechizmy katolickie poszukujące nowego języka, aby przedstawiać wciąż aktualne przesłanie wiary pielgrzymującego Kościoła⁵⁶. Niemniej istotne jest, aby w nowych katechizmach odkrywać nie tylko jakąś teorię, ale spotkać się z Osobą Jezusa Chrystusa, która żyje w Kościele⁵⁷.

⁵⁴ Wciąż aktualna jest ocena prof. R. Murawskiego poświęcona katechetycznej analizie katechizmów. Jego uwagi, choć odnoszące się do odległych historycznych katechizmów, nie tracą z aktualności. Zob. np. M u r a w s k i. *Historia katechezy. W: Historia katechezy i katechetyka fundamentalna* s. 97.

⁵⁵ B e n e d y k t XVI. List apostolski *Porta fidei* nr 11.

⁵⁶ Zob. A. K i c i Ń s k i. *Pedagogiczne poszukiwania m(M)istrza dialogu*. „Katecheta” 51:2007 nr 7-8 s. 107-115.

⁵⁷ Zob. B e n e d y k t XVI. List apostolski *Porta fidei* nr 11-13.

BIBLIOGRAFIA

- B r a i d o P.: Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi. Dal „tempo delle riforme” all’età degli imperialismi (1450-1870). Torino: Elle Di Ci 1991.
- G e r m a i n É.: Langages de la foi à travers l’histoire. Mentalités et catéchèse approche d’une étude des mentalités. Paris: Fayard-Mame 1972.
- H é z a r d P. M.: Histoire du Catéchisme depuis la naissance de l’Église jusqu’à nos jours. Paris: Librairie des Catéchismes 1990.
- K i c i ń s k i A.: Dialog Mistrza z uczniami. Kompedium *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. „Katecheta” 49:2005 nr 10 s. 16-22.
- K i c i ń s k i A.: Kompedium nową formą *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. „Roczniki Teologiczne” 53:2006 nr 6 s. 99-112.
- K i c i ń s k i A.: *Katechizm Kościoła Katolickiego*. W: Słownik katechetyczny. Red. J. Gevaert, K. Misiaszek. Warszawa: Wyd. Salezjańskie 2007 s. 478-481.
- K i c i ń s k i A.: Dialog Kościoła z młodymi. Youcat – Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych. „Katecheta” 55:2011 nr 9 s. 4-10.
- M u r a w s k i R.: Katechizm a katechizacja w Polsce. „Ateneum Kapłańskie” 87:1995 nr 1 s. 23-32.
- M u r a w s k i R.: Historia katechezy. W: Historia katechezy i katechetyka fundamentalna. Red. J. Stala. Tarnów: Biblos 2003 s. 17-197.
- M u r a w s k i R.: Historia katechezy. Cz. I. Katecheza w pierwszych wiekach. Warszawa: Wyd. Salezjańskie 2011.
- P a w l i k W.: Katechizmy w Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku. Lublin: TN KUL 2010.
- R a t z i n g e r J., S c h ö n b o r n Ch.: Kleine Hinführung zum Katechismus der katholischen Kirche. München–Zürich–Wien: Verl. Neue Stadt 1993.
- S ł o w i ń s k i J. Z.: Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku. Lublin: Wyd. KUL 2005.
- T e i p e l A.: Die Katechismusfrage. Zur Vermittlung von Theologie und Didaktik aus religionspädagogischer Sicht. Freiburg–Basel–Wien: Herder 1983.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CATHOLIC CATECHISMS

S u m m a r y

Trends in the development of Catholic catechisms are closely connected with the history of the Church. One may attempt to argue that outlines of catechisms were conceived along with the first written instructions concerning the catechumenate process. Using modern language one can say that it was then that outlines were created of what was later called the Book of Faith, the book that answers the fundamental questions: what do we believe, how do we celebrate Christian mysteries, how should we live in Christ, how should we pray. Later there were periods when catechisms appeared one after another, and when it seemed that their twilight came, after the Catechism of the Catholic Church was published, their revival occurred. However, various trends in the development of the catechism determined the ways for catechesis, its contents, and often its form.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: katechizmy katolickie, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Rok Wiary.

Key words: Catholic catechisms, Catechism of the Catholic Church, Year of Faith.